

Η ιδεολογική λειτουργία της ελληνικής ήθουγραφίας

Κανένας, νομίζω, δεν θα διανοηθεί ποτέ να κατηγορήσει τον συγγραφέα μιας κριτικής μονογραφίας με επίσημονική μεθοδολογία και επάρκεια απαρτισμένης αν, κοντά στις άλλες αρετές του, δεν είναι συναρπαστικός. Οι κανόνες στους οποίους υπέκειτο το είδος είναι τόσο αυστηροί ώστε ακόμη και όταν η ανύγνωση ενός κατά τα λοιπά αξιόλογου ή και σοφού πονήματος προκαλεί λανθάνουσα πλήξη τούτου δεν μπορεί να καταλογιστεί ως φόγος στον συντάκτη του. Από τη φύση τους τα κείμενα αυτά προσορίζονται λίγο πολύ για να τα καταπνίξουμε κουμπιάζοντας όχι για να τα ρουφάμε. Γι' αυτό αξίζει ιδιαίτερος έπαινος στον καθηγητή Μάριο Βίττι, αφού κατώρθωσε το περίπου ακατόρθωτο.

Θές έπειδή το θέμα της περιπούουστης αυτής μελέτης του είναι συντηνόμενο με τις αγωνιώδεις αναζητήσεις των καιρών, θές έπειδή το χειρίστηκε με μια οικονομία χρυσής τομής, αποφεύγοντας εκείνο που ο κοινός αναγνώστης αποκαλεί σχολαστικισμό, δίχως ωστόσο να παραλείπει στοιχεία που θα προκαλούσαν αγανάχτηση στον εθιδόνου, επέτρεψε τελικά οι 110 σελίδες του βιβλίου του να είναι όχι μόνο μια πολύτιμη συμβολή στην διερεύνηση και κατανόηση της πεζουγραφίας με άλλα και αυτόχρημα συναρπαστικές. Παρενεθικά αισθάνουμα ότι ανόγκη να ομολογήσω εδώ την θαρρία μεγαλοχολία με κατέλαβε διαδάζοντας τες. Γιατί η υπόδειξιματική αυτή μελέτη δεν είναι έργο ένοδουλετητή των δικών μας γραμμών αλλά ένος ξένου φίλου των, που με την προσφορά του ήρθε να αναξήσει μια παλιά και ακόμη ανεθεράπευτη πληγή — να μάς δισση το πόσο λίγο έχουμα κληροσστη έμεις με την άνομομα έπολογοτηνίας μας. Χωρίς να υποτιμώ καθόλου τα έπιτευγμάτα εκείνων που εδύδκιμα μοχθήσανε και μοχθούν σε αυτό τον χώρο, νοιώθω τον καημό από τη γύμνια που αποκαλύπτει πάντα η έπισκοπήση του όλου όριζοντα. 'Αλλωστε, έπανελλημμένα ο Μ. Β. αναγκάστηκε να σημειώση κενά που συνάντησε πάνω στη δουλειά του και να προτείνη την κάλυψη τους — λόγω χάρη, μια μελέτη για το ύψος και την άπατηλά άπλη τεχνική του Βιζυηνού ή για τη βαθμιαία εθχώρηση της δημοτικής στο άφηγημα μέσα από τον ανεξάρτητο πλάγιο λόγος.

Όπουσδήποτε, πριν ακόμη και από το εθσαγωγικό κεφάλαιο που χαρακτηρηστικά τιτλοφορείται «Ο ρεαλισμός και η δυναμική της αντίδρασης», ο συγγραφέας αποκάλυπτει τη γραμμή που πρόκειται να ακολουθήσει στην ανάλυση του παραθέτοντας ως μότο ένα έπεισοδίο από τον 'Ηρόδοτο: οι 'Αθηναίοι έπιβάλανε πρόστιμο στον ποιητή Φρόνυχο και απαγόρευσαν το δράμα του «Μιλήτου 'Αλωσις» γιατί «τους έθύμισε οικεία κακά». Είναι ο θαυτέρως προορισμός της τέχνης, πιστεύει ο Μ. Β., να μάς βοηθήσει να συνειδητοποιήουμε τη θέση μας στην κοινωνία. Και την αποστολή αυτή —την έπιμωσθηκε στην ευρωπαϊκή πεζουγραφία από τον περασμένο αιώνα ο ρεαλισμός

καθώς μια σειρά από μείζονες πεζουγράφους, με ταγό τον Μπαλζάκ, καταπίστηκαν να συλλάβουν και να περιγράψουν την κοινωνική πραγματικότητα. Το ζωογόνο αυτό κίνημα τόσο ουσιαστικά σχετίζεται με την πληροφόρηση και σε τελευταία ανάλυση με την έλευθερία ώστε στην προπολεμική 'Ιταλία ο φασισμός είχε πειθαναγκάσει «τους λογοτέχνες να μην καταγίνωνται με τον ρεαλισμό».

Δίχως ν' ασχοληθεί καθόλου με τον όχι και τόσο εύκολο όρισμό του ρεαλισμού και παρακάμπτοντας τις άμφιβολίες που έχει διατυπώσει η θεωρία της σύγχρονης τέχνης σχετικά με την ικανότητα της ρεαλιστικής σχολής να αποκαλύπτει και αποδίδει κατά βάθος την κοινωνική έστω μόνο πραγματικότητα, ο μελετητής έμφανίζεται σά να δέχεται ότι κατά την άκμή του ρεαλισμού είχε θεωρηθεί ως αυταπόδειχτη αλήθεια και προχωρεί στην εξέταση της έπιτηνης πορείας που διέτρεξε το κίνημα από έτος του με σημαντική καθυστέρηση ταυθευθήκε στη χώρα μας και χι σε να έπηρεάζει την πεζουγραφία μας. 'Επιβάλλεται να τονισθεί εδώ η ιδιαίτερη ευαισθησία του εθιστοχία με την οποία ο Ν. Β. έπισημαίνει τις εθιδολογικές και πολιτικές και γλωσσικές ιδιαιτηρίες που κατά διαδοχικές φάσεις υπαγόρευσε η έπιση μετασπόμενη τότε νεοελληνική προσηπτικότητα στην άφηγηματική πεζουγραφία καθώς και η προημένη από τα ευρωπαϊκά ρεύματα αναπτυσσόμενα διασπαστικά αλλά και έπισημη αντίδραση. Όχτώ χρονολογίες που δισουν τη θέση υποτίτλου στο έπιφυλλο του βιβλίου — 1850, 1855, 1870, 1880, 1883, 1896, 1936, 1943 — αντίστοιχούν σε ισάριθμους σταθμούς αυτής της πορείας.

Δικαιωματικά ο Παύλος Καλλιγας με το μοναδικό του μυθιστόρημα Θάνος Βλέκας (1855) τιμάται από τον μελετητή στο δεύτερο κεφάλαιο «'Αντιμετώπιση και παράκαμψη της πραγματικότητας» ως ο πρόδρομος των συγγραφέων εκείνων που δεν διατάζουν να κοιτάξουν με μάτια ορθάνοιχτα γύρω τους και να σπλητεύσουν τη δεινή κατάσταση που διαπιστώνουν — στην προκειμένη περίπτωση τη ληστοκρατία, τους στενούς δεσμούς της άνομίας με την άρχουσα τάξη, την άνυπαρξία δικαιοσύνης, την αθλιότητα των άγροτικών πληθυσμών. Δεν είναι συμπτωματικό ότι ο Καλλιγας, έξέχουσα δημοσία φυσιογνωμία της έποχής, υπήρξε άπαδος του φωτισμένου μεταρρυθμιστή Χαρίλαου Τρικούπη. Την αντίθετη ακριβώς στάση, την ήθελμένη άποσίωση της πραγματικότητας και την έκτροπή της προσοχής από τα καυτά σύγχρονα προβλήματα, εκφράζει αντιπροσωπευτικότερα κατά των συγγραφέων ο έπίσης προικισμένος αλλά δικτωριανό υποκριτικός 'Αλέξανδρος Ραγκαβής, που με τον Συμβολαίογραφο (1850) καθώς και με την Ιστορική ή έξωτική μυθιστοριογραφία του πρόσφερε έργα φυγής και έψησυχασμού. 'Ο Ραγκαβής συντάσσεται με την έπισημοκρατική ιδεολογία που διαμορφώνεται περίπου την ίδια έποχή — Μεγάλη 'Ιδέα, στην ανεδαφική της

έκδοχή, άκρως συντηρητισμός, άρχαιοπληξία, υπερκαθαρεύουσα, έθελούσια τύφωση μπροστά στο κοινωνικό ζήτημα. Στο κεφάλαιο αυτό, νομίζω, θα έπρεπε να υπήρχουν πολύ περισσότερα για την Πάπισσα 'Ιωάννα που άπλως αναφέρεται καθώς και πολύ άλλων συνθέσεις με τον 'Ανδρέα Λασκαράτο που τελείως παρασιωπάται.

Το τρίτο και κατά πολύ έκτενέστερο κεφάλαιο του βιβλίου «Ο ρεαλισμός στην ήθουγραφία από εθιδυλλιακό θαυκάλημα σε κοινωνική καταγγελία» είναι και το σημαντικότερο. 'Αφετηρία του είναι η πραγματικά θαρσημνητη αν και σχεδόν παραγνωρισμένη Στρατιωτική ζωή έν Έλληλα δει (1870) ένδιάμεσο σταθμού του ο πολυκροτος πρόλογος ρεαλιστικό μανιφέστο στη μετάφραση της Ναβάς (1880) ο έθιωνισμός του περιοδικού 'Εθιωνιστής (1883) για τη συγροφή άφηγημάτων με έλληνα θέματα που έγέννησε στη θέση του ευρωπαϊκού «ρόμαν ντε μούρς» την άγροτική μας ήθουγραφία, ο αντίηρωικός μεγαλοσστός Βικέλας και ο ευρωπαϊκά πολύπλοκος Βιζυητός: κατάληξη του ο Καρκαβίτσας και ο Παπαδιαμάντης. Κι' έτσι σ' αυτό το κεφάλαιο κυρίως ο συγγραφέας έχει την ευκαιρία να αναπτύξει τις σκέψεις του βασισμένες πάνω σε μια πολυμορφία από έργα και από συνεχώς έξελλισόμενες κοινωνικές καταστάσεις. Οι καιρίες παρατηρήσεις άθρονούν. Και δεν περιορίζονται μόνο στη βαθμιαία διαφοροποίηση του περιεχομένου που υπαινίσσεται ο τίτλος του κεφαλαίου. 'Εξ ίσου πολύτιμα είναι και τα όσα έπισημαίνονται για την παράλληλη βαθμιαία διαφοροποίηση των έκφρασηκών τρόπων, για την έγκατάλειψη του καθαρευουσιάνικου εθμισμού και της περιφρασση, για την έπικράτηση ένος άπλούτερου ύφους, την έξάπλυση των δημοτικών γλωσσικών στοιχείων μέσα από τον εθλό λόγο με τη φωνογραφική άποδοση της υποτοαλαδία, την τάση προς τη μικροπερίοδη φράση κτλ., κτλ. Πραγματικά, το κεφάλαιο αυτό είναι η ραχοκοκκαλιά του βιβλίου.

Ίσως όμως πέφτω και έγώ στο άμαρτημα του εθμισμού άποκάλωντας κεφάλαιο τις ουσιαστικά αυτότελες έτούτες μελέτες που συνεχονται και συνθέτουν ένα σύνολο μάλλον χάρσι στην ταυτότητα του στόχου τους παρά στην δογανική τους υπαγωγή σε κάποια άρχική σύλληψη. Τούτο φαίνεται ακριβέστερα στο τελευταίο μέρος του βιβλίου «'Η λειτουργία της μνήμης στο άφηγημα 'Ο Βασίλης ο 'Αρβανίτης» που μ' ένα τεράστιο χρονικό άλμα φτάνει κατ' εθίαι στην μεταεική δικτατορία και στη φασιστική κατοχή με τη συνακόλουθη έγκατάλειψη της ρεαλιστικής δεοντολογίας από μια σειρά συγγραφέων. Πρόκειται βέβαια για τον γνωστό και έξαιρετο πρόλογο που έγραψε ο Μ. Β. στην πιο πρόσφατη έκδοση του άριστογυργματος του Μυριδάλη ('Ερμής 1972) και είναι ένα κείμενο μεστό και εθδυτικό που προσθέτει ένα προοπτικό βάθος στην έπιχειρηματολογία του μελετητή.

Βιβλιοθήκη Πανεπιστημίου Κύπρου